

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний кодекс України [Текст]: офіц. текст станом на 08.10.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Гармаев Ю.П. Проблемы создания криминалистических методов расследования преступлений: Теория и практика / Ю.П. Гармаев, А.Ф. Лубин. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 303 с.
3. Сабадаш В.П. Криміналістика / В.П. Сабадаш, М.О. Ларкін. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 228 с.

4. 23 червня. Цей день в історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrinform.ua/rubric-other-news/1857291-23_chervnya_tsey_den_v_istoriiji_2066616.html.
5. Господарський кодекс України [Текст]: офіц. текст станом на 01.08.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
6. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е.Е. Центров. – М. : Издательство Московского университета, 1988. – 159, [1] с.
7. Весельський В.К. Сучасні можливості використання даних про спосіб вчинення злочину в боротьбі зі злочинністю / В.К. Весельський, С.М. Зав'ялов, В.В. Пясковський. – К. : КНТ, 2009. – 160 с.

УДК 343.985

**ХАРАКТЕРИСТИКА МАЛОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ
ВІД НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ: КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Гірук В.В., здобувач
кафедри криміналістики та судової медицини
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена висвітленню окремих елементів криміналістичної характеристики малолітніх осіб, потерпілих від насильницьких злочинів. Автором наведено характерні риси, а також виділено психологічні особливості, ознаки, властиві малолітнім потерпілим. Крім того, визначено перелік малолітніх, які стають жертвами насильницьких злочинів.

Ключові слова: малолітня потерпіла особа, насильницькі злочини, криміналістична характеристика.

Статья посвящена отдельным элементам криминалистической характеристики малолетних лиц, пострадавших от насильственных преступлений. Автором приведены характерные черты, а также выделены психологические особенности, признаки, присущие малолетним потерпевшим. Кроме того, определен перечень малолетних, которые становятся жертвами насильственных преступлений.

Ключевые слова: малолетний потерпевший, насильственные преступления, криминалистическая характеристика.

Hiruk V.V. CHARACTERISTICS OF JUVENILE VICTIMS OF VIOLENT CRIMES: FORENSIC ASPECTS

The article is devoted to coverage of individual elements of criminological characteristics of young people victims of violent crimes. The author is given their characteristics, and selected psychological characteristics, characteristics inherent minor victims. Also a list of minors who are victims of violent crimes.

Key words: minor victim, violent crime, criminological characteristics.

Постановка проблеми. Серед основних напрямів боротьби зі злочинністю є розслідування та попередження насильницьких злочинів. На думку автора, особливої уваги заслуговують злочинні посягання в цій сфері відносно однієї з найуразливіших груп населення – дітей. Успіх розслідування, проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту за участю малолітніх, потерпілих від насильницьких злочинів, залежить від того, наскільки повно будуть ураховані слідчими всі складники криміналістичної характеристики. Однією з головних складових частин успішної протидії злочинності є знання основних типових ознак характеристики малолітніх осіб, потерпілих від насильницьких злочинів.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема захисту дітей, забезпечення їх повноцінного розвитку є в полі зору багатьох науковців в історичному, соціологічному, культурологічному, демографічному, педагогічному і, безумовно, юридичному контекстах. Дослідженню проблем боротьби з насильницькою злочинністю та її проява-

ми приділено увагу в працях А.І. Алексєєва, Ю.М. Антоняна, О.М. Бандурки, В.С. Бурданової, В.В. Вандишева, В.В. Голіна, Б.М. Головкина, Е.В. Горбачова, І.М. Даньшина, А.Ф. Зелінського, О.М. Литвака, В.С. Мінської, Р.І. Міхєєва, Л.В. Франка, В.Є. Христенка та інших.

Проте багато важливих сторін цього питання залишилися нерозробленими та недостатньо вивченими. Наведене зумовило актуальність розгляду на теоретичному рівні характеристики малолітніх потерпілих осіб від злочинних посягань у цій сфері.

Метою статті є надання характеристики малолітніх потерпілих осіб від насильницьких злочинів, а також окреслення значення цієї характеристики для процесу протидії злочинам у досліджуваній галузі.

Виклад основного матеріалу. Негативною тенденцією є динаміка до збільшення кількості насильницьких злочинів відносно малолітніх. У даному випадку насильство по відношенню до дітей або нехтування їхніми основними потребами чинять негативний вплив

на психічний розвиток дитини, порушують його соціалізацію, породжують бездоглядність тощо. Багато дітей-жертв насильства йдуть з дому або дитячих установ, втягуються в асоціальну поведінку, починають вживати алкоголь або наркотики [1, с. 10].

Суспільна небезпека кримінального насильства полягає в тому, що воно завдає істотної шкоди таким соціальним цінностям, як життя, здоров'я, честь і гідність особистості; їх майновим інтересам, громадському порядку, які є необхідною умовою нормального функціонування життєдіяльності суспільства [2, с. 37].

Підтримуємо думку А.І. Сасікова, який, досліджуючи соціальні умови існуючого в суспільстві насильства, вивчаючи його місце в системі негативних явищ, помітив переплетення насильства з безліччю соціальних факторів. Насильство не може існувати саме по собі, взяте окремо. Йому завжди необхідна соціальна база у вигляді вад суспільства. За таких умов проявляються особливі форми поведінки (наприклад, насильницькі злочини проти особистості) і особливі типи особистості (особистість злочинця). Виникає орієнтація на такі форми поведінки, які неможливі без насильства (вбивство). Поширюючись, ці форми поведінки проникають в усі сфери життєдіяльності людей, а особливо – у сферу побуту і дозвілля, у сферу сімейних відносин [3, с. 30–31]. На сьогодні велика кількість насильницьких злочинів відносно малолітніх вчиняється саме в родині. Слід відмітити латентність даного виду злочинів, оскільки все те, що відбувається в родині, приховано.

Так, в літературі основними причинами поширення насильницької злочинності відносно малолітніх експерти називають: економічні причини (бідність – недостатній матеріальний рівень родин, що спричиняє залучення дитини до проституції, порнографії, торгівлі як джерела доходу для дитини та/або для всієї родини); психологічні (наслідкування, психологічне насильство, що часто передує проституції, порнографії, торгівлі людьми; проблеми спілкування); соціальні (соціальна відстороненість сім'ї, школи, оточення; наслідки сексуальної революції, недосконалі й неефективні програми статевого виховання; суспільні стереотипи); причини законодавчо-правового характеру (недосконалість законодавчої бази, відсутність чіткого розмежування повноважень органів виконавчої влади щодо роботи як із жертвами, так і з насильниками) [4, с. 7].

Вивчаючи особу малолітнього потерпілого від насильницьких дій, слід зазначити, що в криміналістиці дані про потерпілого використовуються з метою розкриття та розслідування злочинів [5, с. 78]. Криміналістика через специфічну синтетичну та інтегративну природу використовує здобутки різних галузей знань. Складний характер об'єкта пізнання вимагає комплексного підходу в дослідженні криміналістичної проблеми «жертва злочину (потерпілий)», залучення знань різних наук. Тому система криміналістичних знань про потерпілого інтегрує та поєднує досягнення різних наук [6, с. 296].

Розкриваючи особу малолітнього потерпілого від насильницьких злочинів, зауважимо,

що характерною рисою сучасної насильницької злочинності є значне зростання зазначених нижче видів злочинів відносно малолітніх. До цієї групи злочинів відносяться, зокрема:

1) злочини проти життя (навмисне вбивство, вбивство матір'ю новонародженої дитини, вбивство, вчинене в стані афекту, заповідання смерті з необережності, доведення до самогубства);

2) злочини проти здоров'я людини (умисне та середньої тяжкості тілесне ушкодження, спричинення легкої шкоди здоров'ю, побої і мордування, катування);

3) статеві злочини (зґвалтування, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, задоволення статевої пристрасті неприродним способом, розбещення неповнолітніх);

4) злочини проти волі, честі та гідності особи (викрадення людини, незаконне позбавлення волі, незаконне поміщення в психіатричний стаціонар, торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини).

Загальновідомо, що малолітніми вважаються особи до 14 років. Законодавство України визначає, що малолітні – молодша група неповнолітніх. Проте Закон не визначає віку, але на практиці до малолітніх за загальним правилом відносять дітей, які не досягли середнього підліткового віку [7, с. 35].

Поняття дитини і дитинства пов'язані з біологічним станом незрілості, зростання й розвитку людини, як фізичного, так і психічного [7, с. 16]. Дитячий вік психічного розвитку людини є умовним, узагальненим поняттям, що поєднує низку науково виділених вікових періодів психічного розвитку. Ера дитинства об'єднує такі вікові періоди: кризу новонародженості, періоди немовляти, раннього дитинства, дошкільного дитинства, молодшого шкільного віку [8, с. 240].

Разом із тим неможливо врахувати всі психологічні особливості малолітньої особи, яка стала жертвою злочину. Дуже важливо розглядати наслідки насильства, пережитого дитиною, враховуючи її вікові особливості. У різні періоди життя реакція на подібну психологічну травму може проявлятися по-різному. Найбільш загальними симптомами, залежно від віку дитини, є:

– для дітей до 3 років – страхи, сплутаність почуттів, у поведінці відзначаються порушення сну, втрата апетиту, агресія, страх перед чужими людьми, сексуальні ігри;

– для дошкільнят – тривога, боязкість, сплутаність почуттів, почуття провини, сорому, огиди, відчуття безпорадності, зіпсованості; в поведінці відзначаються регресія, відстороненість, агресія, сексуальні ігри, мастурбація;

– для дітей молодшого шкільного віку – амбівалентні почуття по відношенню до дорослих, складності у визначенні сімейних ролей, страх, почуття сорому, огиди, зіпсованості, недовіри до світу; в поведінці відзначаються відстороненість від людей, порушення сну, апетиту, агресивна поведінка, відчуття «брудного тіла», мовчазність або несподівана балакучість, сексуальні дії з іншими дітьми;

– для дітей 9-13 років – те ж, що і для дітей молодшого шкільного віку, а також депресія,

відчуття втрати відчуттів; у поведінці відмічаються ізоляція, маніпулювання іншими дітьми з метою отримання сексуального задоволення, суперечлива поведінка [9, с. 71–72].

Під час дослідження насильницької злочинності характерною є та обставина, що найуразливішими малолітніми потерпілими від насильницьких злочинів (торгівлі дітьми, дитячої проституції й дитячої порнографії, проти статевої свободи та статевої недоторканості) є групи дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, а саме: безпритульні; діти, які проживають у «депресивних» районах із високим рівнем безробіття; проживають у курортних і туристичних зонах; залишились без піклування батьків; перебувають в інтернатних закладах; мають наркотичну, алкогольну, токсичну залежність; виховуються в сім'ї з одним із батьків; один чи обоє батьків тривалий час перебувають на заробітках в інших регіонах України чи за кордоном; виховуються в сім'ях, в яких батьки (особи, які їх замінюють) не виконують або неналежним чином виконують свої обов'язки з виховання, навчання або утримання дитини, зловживають батьківськими правами, негативно впливають на поведінку дітей [4, с. 70].

Н.В. Тарабріна вказує, що найчастіше потерпілими від насильства (як з боку дорослих, так і однолітків) стають:

– діти, які виховуються в умовах жорстокого поводження в родині, вороже сприймають світ, готові бути жертвами насильства з боку сильних і самі виявляти його по відношенню до слабких;

– діти, що виховуються в обстановці беззаперечного підпорядкування, що не вміють сказати «ні»; з нечіткими внутрішніми кордонами особистості, що роблять їх нездатними чинити опір насильству; боязливі і тривожні;

– вуличні діти;

– діти з наявними нервово-психічними розладами (олігофренія, розлади особистості – психопатії, наслідки органічного ураження головного мозку та ін.);

– діти, які виховуються в умовах бездоглядності, занедбаності й емоційного відкидання, не отримують достатнього догляду та емоційного тепла, а також мають відставання в психофізичному розвитку, кого легко переконати, не здатні оцінити ступінь небезпеки і чинити опір насильству;

– маленькі діти у зв'язку зі своєю безпорадністю;

– недоношені або з малою вагою при народженні (оскільки вони зазвичай більш дратівливі, більше плачуть і доставляють більше проблем батькам) [9, с. 66].

Практика свідчить про непоодинокі випадки вчинення насильницьких злочинів саме відносно новонародженої дитини. Так, працівники Управління боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, разом зі слідчим відділом Солом'янського управління поліції столиці 11 липня 2016 року виявили та затримали 26-річну уродженку Вінниччини, яка за 30 тисяч гривень намагалася продати свою новонароджену доньку. Свій вчинок жінка пояснила скрутним матеріальним становищем, а батько немовляти знав про намір

дружини, однак не завадив їй. Оперативним працівникам стало відомо, що до укладання незаконної угоди жінка, яка має на вихованні ще двох неповнолітніх дітей, завчасно підготувалася. За кілька тижнів до пологів через соціальні мережі вона почала шукати покупців [10.]

Слідчі, розслідуючи насильницькі злочини відносно малолітніх, із метою встановлення психологічного контакту повинні знати, які ознаки властиві скривдженій дитині. Такі ознаки часто є неоднозначними. Вони залежать від багатьох факторів: віку, типу особистості, яка формується, ступеня емоційної близькості з насильником тощо. Дуже важко часом виявити вчинений насильницький злочин. Це, насамперед, пов'язано з тим, що діти не говорять про те, що з ними трапилося. На це можна знайти такі причини: дітям погрожували, щоб вони мовчали; переконані, що це сталося через них самих; ніяковіють і не можуть обговорювати такі питання; хлопчики відчувають себе винними, що не змогли захиститись, ламаються їхні уявлення про соціальні ролі; якщо хлопчик зазнав сексуального насильства від чоловіка, він або звинувачує себе, або вважає себе гомосексуалом; більшість дітей вважають, що їм не повірять: дитина не хоче завдавати болю своїм близьким тощо [11].

У процесі дослідження та аналізу наукової літератури встановлено, що для отримання відомостей про особу малолітнього потерпілого та вчинення насильницького злочину відносно нього слід використовувати наступні джерела в ході розслідування:

1) малолітній (особисте спілкування, його показання);

2) батьки чи інші законні представники малолітнього;

3) відомості та характеристика з місця навчання;

4) матеріали кримінального провадження;

5) результати проведення слідчих (розшукових) дій;

6) результати психологічного обстеження дитини;

7) акт обстеження житлових умов;

8) медична документація.

Висновки. Підсумовуючи наведене, можемо констатувати, що, по-перше, діти – це майбутнє нашої країни. В умовах гострої політичної та економічної кризової ситуації в Україні постає проблема достатнього забезпечення прав дитини в різних сферах її життєдіяльності: освіті, медицині, культурі. Та найгостріше постає питання кримінально-правового захисту прав та свобод дитини.

По-друге, внаслідок вчинення зазначених дій відносно малолітніх через порушення основних прав дітей (право на життя; право на захист від усіх форм насильства; право на повагу честі й гідності; право на свободу слова, світогляду та віросповідання; право на вільний розвиток особистості) насильство завдає не тільки фізичні наслідки, але залишає душевні рани в дітей, спричиняє збиток здоров'ю дитини чи небезпеку для її життя. Це позначається на їх фізичному і психічному здоров'ї, ставить під загрозу їх здатність вчи-

тися і спілкуватися та ускладнює їх розвиток. Відсутність позитивної динаміки в протидії насильницьким діям у дитячому середовищі ставлять під загрозу майбутнє та саме існування українського суспільства.

По-третє, характерні ознаки малолітніх осіб, потерпілих від насильницьких злочинів, повинен знати кожен працівник органів досудового розслідування. Наведена інформація про дітей-жертв кримінального насильства здатна полегшити та підвищити ефективність протидії насильницькій злочинності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Афонсенко Ю.Б. Социально-психологическая реабилитация детей младшего школьного возраста, пострадавших от жестокого обращения в семье, в социально-реабилитационном центре для несовершеннолетних / Ю.Б. Афонсенко // Детство без насилия. Интернет-конференция (Сургут, 27–28 мая 2015 года) : материалы под общ. ред. А.В. Бодак, И.А. Медведевой. – Сургут : Изд-во бюджетного учреждения Ханты-Мансийского автономного округа – Югры «Методический центр развития социального обслуживания», 2015. – С. 10–20.
2. Тюменев А.В. Виды криминального насилия (уголовно-правовой и криминологический аспекты) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А.В. Тюменев. – Рязань, 2002. – 216 с.
3. Сасиков А.И. Криминологическое исследование убийств в системе преступного насилия : дис. ... канд. юрид.

наук : 12.00.08 / А.И. Сасиков. – Ростов-на-Дону, 1999. – 220 с.

4. Волинець Л.С., Гурковська Л.П., Савчук І.В. Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик / Л.С. Волинець, Л.П. Гурковська, І.В. Савчук. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2011. – 132 с.

5. Франк Л. В. Потерпевшие от преступлений и проблемы советской виктимологии / Л.В. Франк ; Тадж. гос. ун-т им. В.И. Ленина. – Душанбе : Ирфон, 1977. – 237 с.

6. Резнікова О.І. Місце віктимологічних знань у системі криміналістики / О.І. Резнікова // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр. / редкол.: В.І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 26. – С. 293–305.

7. Максименко О.В. Адміністративно-правові засади реалізації ювенальної політики в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О.В. Максименко. – Київ, 2011. – 213 с.

8. Іванова Т.В. Психологія / Т.В. Іванова та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2011. – 331 с.

9. Тарабрина Н.В. Практикум по психології посттравматичного стресса. – СПб. : Питер, 2001. – 272 с.

10. Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 13.07.2016 р. // Офіційний веб-сайт Національної поліції України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pri.gov.ua>.

11. Полетаєва І.О., Федорова О.Є. Сексуальне насильство дітей як психологічна проблема. / І.О. Полетаєва, О.Є. Федорова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Psihologia/46130.doc.htm.